

Janusz Grabowski

Najstarsze przywileje książąt mazowieckich dla Szreńska

Średniowiecze Polskie i Powszechne 4, 117-135

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Janusz Grabowski

Warszawa

Najstarsze przywileje książąt mazowieckich dla Szeńska

Szeńsk (określany w źródłach najczęściej jako *Szrensk*, *Szrensko*, *Syrzensko*)¹ jest obecnie wsią w powiecie mławskim (województwo mazowieckie) położoną nad rzeczką Mławką w pobliżu ujścia Przylepnicy zw. w górnym biegu Szronką². W XI w. znajdował się tu gród książęcy Zyremdzco³, wzmiankowany w rzekomym nadaniu (1065) Bolesława Śmiałego dla klasztoru benedyktynów w Mogilnie⁴. Po śmierci Kazimierza Wielkiego (1370) i zjednoczeniu Mazowsza przez Siemowita III Szeńsk został grodem kasztelańskim. Świad-

¹ K. Zierhoffer: *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*. Wrocław 1957, s. 361.

² *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*. Oprac. A. Bor-kiewicz-Celińska. Z. 3. Warszawa 1998, s. 302–303 (dalej: SHGWP). Na temat historii Szeńska i jego zabytków zob. I. Galicka: *Średniowieczne zamki na Mazowszu*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1963, T. 25, nr 2, s. 109–118; *Szeńsk*. W: *Miasta Polski w tysiącleciu*. T. 2. Wrocław 1967, s. 517; *Grodziska Mazowsza i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*. Napisali: I. Górska, L. Paderewski, J. Pyrkala, W. Szamański oraz L. Gajewski i L. Okulicz. Wrocław 1976; I. Galicka, H. Sygietyńska: *Szeńsk*. W: *Mława i okolice. Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 10. Z. 9. Warszawa 1985, s. 29–35; M. Piotrkowski: *Szeńsk – miasto zapomniane (zarys dziejów)*. Warszawa 1986.

³ T. Lalik: *Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI i początku XII wieku. Studia z dziejów osadnictwa*. T. 5. Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 18–24; K. Buczek: *Z dziejów badań nad organizacją grodową w Polsce wczesnofeudalnej. Problem terytorialności grodów kasztelańskich*. Kw. Hist. 1970, T. 77, s. 9–13; *Słownik starożytności słowiańskich*. Red. G. Labuda, Z. Stieber. T. 5 (S-Ś). Wrocław 1975, s. 550–551; E. Kowalczyk: *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (między Drwęcą a Pissą)*. Warszawa 2003, s. 153.

⁴ *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*. Wyd. J.K. Kochanowski. Warszawa 1919, nr 22 (zob. recenzję W. Semkowicza: Kw. Hist. 1923, T. 37, s. 162). Analiza dokumentu przeprowadzona przez J. Płochę: *Najdawniejsze dzieje opactwa benedyktynów w Mogilnie*. Wrocław 1972, s. 78, 148–191 i in., wykazała, że jest on oparty na autentycznych zapiskach sięgających XI w.

czą o tym zachowane dokumenty z lat 1371–1373, na których na liście świadków występuje Andrzej, kasztelan szreński⁵. Po 12 V 1373 r.⁶ a przed 16 VI 1381 r.⁷ (prawdopodobnie w latach 1377–1381) ośrodek wraz z okolicznymi wsiami otrzymał od Siemowita III – Stanisław Grad z Kowalewa h. Dołęga. Po śmierci księcia w 1381 r. i ostatecznym podziale Mazowsza (między Januszem I i Siemowitem IV) Szreńsk wraz z całą ziemią zawkrzeńską znalazł się w dzielnicy płockiej, która przypadła młodszemu z Siemowitowiców⁸.

Odbiorcą najstarszych zachowanych dokumentów dla Szreńska był Stanisław Grad z Kowalewa h. Dołęga, jeden z najbliższych doradców i współpracowników Siemowita IV⁹, a później jego synów. Prócz Kowalewa¹⁰ posiadał również w ziemi zawkrzeńskiej: Dąbrowę¹¹, Uniszki Gumowskie¹², Guczewo [Słoszewo]¹³ oraz Sokołowo w ziemi gostynińskiej, Galomino w ziemi płońskiej¹⁴, dobra Sobiejuchy w gnieźnieńskim (parafia Brzeskorzystaw, pow. kcyński)¹⁵, Dzianówek na Kujawach (parafia Białotarsk, pow. kowalski)¹⁶

⁵ Nowy NKDMaz. Cz. 3, nr 114, 136. Wbrew opinii A. Borkiewicz-Celińskiej (SHGWP, z. 3, s. 302–303), która wątpli w istnienie w tym ośrodku urzędu kasztelańskiego, sądzę podobnie jak E. Kowalczyk (*Grzebsk. Ze studiów nad pograniczem Mazowsza mazowiecko-prusko-krzyżackim*. W: *Mazowsze – Pomorze – Prusy*. Red. B. Śliwiński. Gdańsk 2000, s. 108–109), że istniała w tym czasie kasztelania szreńska.

⁶ Andrzeja, kasztelana szreńskiego spotykamy w latach 1371–1373 w otoczeniu Siemowita III, po raz ostatni wystąpił on w dyplomie z 12 V 1373 r., którym książe nadawał Świętosławowi Romie wójtostwo w Ostrołęce, Nowy KDMaz. Cz. 3, nr 136.

⁷ Nadanie dla Stanisława Grada musiało nastąpić przed śmiercią Siemowita III zmarłego 16 VI 1381 r.; O. Balzer: *Genealogia Piastów*. Kraków 1895, s. 458; K. Jasiński: *Siemowit III (ok. 1320–1381), książę mazowiecki*. PSB 1996, T. 37, s. 73–75.

⁸ Po śmierci ojca Siemowitowi IV przypadła ziemia płocka (wraz z Zawkrzem), sochaczewska, rawska, gostynińska, płońska i wiska.

⁹ Na temat Stanisława Grada zob. m.in.: Z. Lasocki: *Szkice z życia szlachty zawkrzeńskiej w XV i XVI wieku*. Mies. Her. 1931, T. 10, s. 243–247; M. Bielińska: *Grad Stanisław ze Szreńska h. Dołęga (XIV–XV w.), wojewoda mazowiecki*. PSB 1959–1960, T. 8, s. 528–259; A. Supruniuk: *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426)*. Warszawa 1998, s. 257–260; J. Grabowski: *Stanisław Grad ze Szreńska h. Dołęga, wojewoda mazowiecki*. W: „Genealogia. Studia i Materiały Historyczne”. Red. M. Górny. T. 16. Wrocław 2005, s. 65–79.

¹⁰ SHGWP 1981, z. 2, s. 140.

¹¹ SHGWP 1980, z. 1, s. 53.

¹² SHGWP 2000, z. 4, s. 318–319.

¹³ Stanisław Grad kupił w 1395 r. wieś Guczewo w pobliżu Szreńska (późniejsze Słoszewo) od braci: Sasina, Czambora, Wojciecha, Niemierzy i Ścibora z Guczewa. Wilno, Centralna Biblioteka Akademii Nauk, sygn. F1-12 (dalej: BAN).

¹⁴ K. Pacuski: *Ziemia gostynińska od XII wieku do 1462 roku na tle dziejów Mazowsza płockiego i rawskiego*. W: *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*. Red. M. Chudzyński. Gostynin 1989, s. 149.

¹⁵ Z. Lasocki: *Szkice z życia szlachty...*, s. 247.

¹⁶ Z. Guldon: *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II połowie XVI w.* Toruń 1964, s. 100.

oraz domy w Płocku (naprzeciwko kolegiaty św. Michała)¹⁷ i w Krakowie (na ulicy Wszystkich Świętych)¹⁸.

7 IX 1383 r. w Płońsku Siemowit IV, uwzględniając wierną służbę Stanisława (zwłaszcza jego udział w działaniach zbrojnych na Kujawach Brzeskich)¹⁹, potwierdził jego wcześniejsze prawa do Szreńska oraz nadał tej osadzie targowej prawo chełmińskie²⁰. Z narracji wystawionego dokumentu wynika, że Grad darowiznę Szreńska wraz z kompleksem dóbr otrzymał, jeszcze od Siemowita III Trojdenowica (ojca Siemowita IV), przed 16 VI 1381 r.²¹ Jednak nie zachował się dokument tego nadania, być może nigdy nie był wystawiony. Darowiznę albo wpisano (w formie krótkiej notatki) do niezachowanej obecnie Metryki Mazowieckiej z czasów Siemowita III, albo istnieje i taka możliwość, że było to tylko ustne nadanie, uczynione przez księcia dla młodego przedstawiciela rodu Dołęgów.

W dyplomie z 7 IX 1383 r. mieszkańcy Szreńska zostali uwolnieni od ciężarów prawa polskiego, tj. od dotychczasowych świadczeń w naturze i robociznie, które zostały szczegółowo wyliczone²². Zwolnienie to nie dotyczyło podatków okolicznościowych (nakładanych na całe księstwo), które były pobierane dla następujących celów: małżeństwa panującego lub jego dzieci; wykupu z niewoli księcia lub jego synów oraz wykupu lub kupna ziemi. Zwolniono również mieszkańców Szreńska oraz okolicznych wsi od sądownictwa urzędników książęcych; mieli odtąd odpowiadać tylko przed swym panem lub jego sołtysem; w zamian za uchylone ciężary zostali zobowiązani do płacenia rocznego czynszu 2 groszy z lanu na św. Marcina. Stanisław Grad

¹⁷ *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*. Wyd. S.M. Szacherka. T. 1. Warszawa 1975, nr 155 (dalej: ZDLmP 1).

¹⁸ *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*. Wyd. A. Theiner. T. 1. Rzym 1860, nr 1027.

¹⁹ Prawdopodobnie na przełomie maja i czerwca 1383 r. wziął udział z polecenia Siemowita IV w wyprawie zbrojnej pod dowództwem Krzesława z Kościoła i Abrahama Sochy na Kujawy brzeskie.

²⁰ Wilno, BAN, sygn. F1-10.

²¹ Nastąpiło to wkrótce po bezpotomnej śmierci Andrzeja, kasztelana szreńskiego, najwcześniej pod koniec 1373 r. lub (co bardziej prawdopodobne) w latach 1377–1381, w okresie sprawowania funkcji podkanclerzego na dworze Siemowita III przez Marcina Szczaka z Dąbrowy h. Dołęga, bliskiego krewnego (prawdopodobnie stryja) Stanisława Grada.

²² Problematykę lokacji na prawie chełmińskim na Mazowszu omawiają m.in.: S. Pazyra: *Geneza i rozwój miast mazowieckich*. Warszawa 1959, passim; S. Russocki: *Etapy lokacji miejskich na Mazowszu w XIV–XV w.* *Prz. Hist.* 1964, T. 55, z. 2, s. 189–195; J. Senkowski: *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*. Warszawa 1965, passim; A. Borkiewicz-Celińska: *Osadnictwo Zawkrza w okresie książęcym*. W: *Studia i materiały do dziejów ziemi zawkrzeńskiej*. Red. J. Antoniewicz. T. 1. Warszawa 1971, s. 37–38; M. Gołębiowski: *Lokacje miast na prawie chełmińskim*. W: *Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*. Red. Z. Zdrójkowski. T. 1. Toruń 1990, s. 229–333; H. Samsonowicz: *Gospodarka i społeczeństwo (XIII–początek XVI w.)*. W: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*. Red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz. Warszawa 1994, s. 270–276.

otrzymał także w wystawionym przywileju prawo nieodpowiednie; miał być sądzony wraz ze swym potomstwem tylko przez samego władcę, po otrzymaniu pozwu na piśmie, opieczętowanym sygnetem książęcym. Siemowit IV zobowiązał go również oraz jego następców do służby w wyprawach wojennych (w pancerniu) wraz z innymi ziemianami płockimi oraz nadał mu pełne prawo książęce w jego posiadłościach.

Nadanie prawa chełmińskiego dla Szreńska przyczyniło się do szybkiego rozwoju tej osady targowej, dlatego Stanisław Grad zwrócił się również do księcia o potwierdzenie innego przywileju (otrzymanego również tylko w formie przyrzeczenia lub notatki kancelaryjnej wciągniętej do niezachowanej Metryki Mazowieckiej z czasów Siemowita III), a dotyczącego przywileju na pobieranie cła w Szreńsku. Kupcy i furmani przejeżdżający przez te miasto lub w promieniu 1 mili zostali zmuszeni do opłaty cła pod karą konfiskaty towarów; książę uwolnił również mieszkańców Szreńska od opłaty ceł w przejeździe przez posiadłości należące do księstwa Siemowita IV²³.

Wspomniany dokument został wydany w *Kodeksie dyplomatycznym Księstwa Mazowieckiego* przez Jana T. Lubomirskiego pod datą 7 IX 1397 r.²⁴ Jednak słusznie część literatury zakwestionowała datę roczną tego dyplomu, gdyż ziemia zawkrzeńska, na której leżał Szreńsk, znajdowała się od listopada 1384 r. do stycznia 1399 r. w zastawie u Krzyżaków, dlatego książę nie mógł wystawić tego dokumentu w 1397 r., gdyż naruszałoby to w istotnym stopniu ówczesne prawa zwierzchnie Zakonu i jego interesy. Na wystawienie przywileju dla Szreńska w tym roku musiałby przecież wyrazić zgodę komtur ostródzki, któremu podlegało Zawkrze, a na liście świadków umieszczono by przedstawicieli władz Zakonu Krzyżackiego. Natomiast w analizowanym dyplomie na liście świadków spotykamy wyłącznie urzędników i dworzan książęcych: Abrahama Sochę ze Szczytna h. Nałęcz, wojewodę płockiego²⁵, Szczepana z Jasiénca h. Wężyk, starostę płockiego²⁶, Andrzeja z Gulczewa Młodszego h. Prawda, syna kasztelana płockiego²⁷, Pietrasza Rpiszkę z Bedlna h. Leliwa²⁸ i Jana z Gościszewic h. Jeleń²⁹. W narracji i dyspozycji dyplomu brak również informacji, że książę potwierdza nadanie za zgodą władz Zakonu Krzyżac-

²³ AGAD, MK 40, k. 4.

²⁴ KDMaz., nr 127.

²⁵ A. Supruniuk: *Wojewoda płocki...*, s. 50–65.

²⁶ K. Pacuski: *O rodzie Wężyków na Mazowszu w XIV–XV wieku*, „*Wenerabiles, nobiles et honesti*”. *Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*. Red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski. Toruń 1997, s. 217–222.

²⁷ A. Supruniuk: *Otoczenie...*, s. 140–142.

²⁸ F. Sikora: *Piotr (Pietrasz) Rpiszka z Bedlna i Kasek h. Leliwa (zm. 1402)*. PSB, T. 26, s. 383–385.

²⁹ A. Supruniuk: *Otoczenie...*, s. 184–185.

kiego. Dodatkowym argumentem za całkowitym odrzuceniem daty rocznej przyjętej w Kodeksie Lubomirskiego jest data dzienna, na co dotychczas nie zwrócono w literaturze uwagi. W analizowanym dyplomie data dzienna wystąpiła w brzmieniu *feria quarta in vigilia Nativitatis Virginis Mariae*, jednak w 1397 r. wigilia Święta Narodzenia N. Panny Marii przypada nie w środę – *feria quarta*, lecz w piątek – *feria sexta*. Choć zdarzały się pomyłki w oznaczeniu dat dziennych³⁰ podczas przepisywania dokumentów, to jednak trudno sobie wyobrazić, żeby kopista zapisał datę dzienną w brzmieniu *feria sexta* zamiast *feria quarta*, nawet jeżeli w oryginale podano datę dzienną w formie skróconej.

W pracy poświęconej otoczeniu księcia Siemowita IV Anna Supruniuk zaproponowała datę 7 IX 1399 r.³⁰, co miałyby oznaczać, że książę potwierdził nadanie dla Stanisława Grada już po wykupie ziemi zawkrzeńskiej od Zakonu. Za taką datacją opowiedział się również Wiesław Sieradzan³¹; jednak wspomniani autorzy nie przedstawili szczegółowej argumentacji swej hipotezy i nie zwrócili uwagi na fakt, że w 1399 r. wigilia Święta Narodzenia N. Panny Marii nie przypadała we środę, lecz w niedzielę – *dominica in vigilia Nativitatis*. Dlatego musimy odrzucić takie rozwiązanie, gdyż jest mało prawdopodobne, żeby pisarz dokumentu zapisał datę dzienną właśnie w takim brzmieniu. W kancelariach średniowiecznych i wczesnonowożytnych nie popełniano takich błędów w zapisie datacji dokumentów.

Wystawieniu tego dyplomu w 1399 r. przeczy lista świadków. Abraham Socha h. Nałęcz, wojewoda płocki nie mógł 7 IX 1399 r. w Płocku świadczyć na dokumencie Siemowita IV, gdyż trzy tygodnie wcześniej zginął w bitwie pod Worsklą z Tatarami³². Także Piotr Rpiszka z Bedlna h. Leliwa, początkowo bliski współpracownik Siemowita IV, nie występuje pod koniec XIV w. na dokumentach książęcych. Piotr, po zakończeniu działalności w otoczeniu książąt mazowieckich związał się z dworem królewskim. W 1393 r. występuje jako *camerarius* dworu królowej Jadwigi³³, a przed 9 III 1394 r. zostaje starostą opoczyńskim³⁴. Przed 24 marca awansuje na starostwo buskie³⁵; w tym samym roku pełni również funkcję ochmistrza dworu królowej³⁶. Od tego czasu towarzyszy często królowej Jadwidze; dzięki jej wstawiennictwu

³⁰ Tamże, s. 258.

³¹ Zob. rec. W. Sieradzana z pracy B. Możejko: *Ród Świnków na pograniczu polsko-krzyżackim w średniowieczu*. Gdańsk 1998 („Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1999, nr 1, s. 150).

³² Abraham Socha zginął w bitwie pod Worsklą 16 VIII 1399 r. MPH T. 3, s. 82; A. Supruniuk: *Wojewoda płocki...*, s. 51–52.

³³ F. Sikora: *Piotr (Pietrasz) Rpiszka...*, s. 384.

³⁴ UrzMp, nr 1347.

³⁵ UrzBel, nr 604.

³⁶ F. Sikora: *Piotr (Pietrasz) Rpiszka...*, s. 384.

otrzymał przed 15 X 1396 r. kasztelanę wiślicką³⁷. Jeżeli Piotr Rpiszka wystąpiłby w tym czasie jako świadek na dokumencie Siemowita IV, to na pewno kancelaria książęca odnotowałaby pełniony przez niego urząd. Prawdopodobnie jako kasztelan wiślicki znalazłby się na początku listy świadków lub zaraz po wojewodzie płockim. Nie zdarzały się przypadki, żeby w dokumentach książąt mazowieckich wysokich dygnitarzy koronnych umieszczano pod koniec testacji, w miejscu, gdzie zazwyczaj występowali dworzanie książęcy niepełniący żadnych urzędów.

Na błędną datację tego dokumentu zwrócili już uwagę autorzy Sumariusza Metryki Koronnej, wydanego przez Teodora Wierzbowskiego, podając obok daty rocznej – 1397, w nawiasie datę – 1391, oraz przy dacie dziennej – *feria quarta* w nawiasie – *quinta* z wykrzyknikiem³⁸.

Za datą roczną – 1391 opowiedział się również Aleksander Swieżawski w opracowaniu poświęconym tytułaturze ruskiej książąt mazowieckich³⁹, jednak w innym miejscu swej pracy podaje błędnie za Lubomirskim datę 1397⁴⁰.

Autor ten również niesłusznie sądzi, że tytułatura ruska pojawiła się w kancelarii Siemowita IV dopiero w 1391 r.⁴¹, gdyż z zachowanych źródeł wiadomo, że książę używał tytułatury ruskiej już od 1383 r.⁴², a więc jeszcze przed otrzymaniem ziemi bełskiej od króla Władysława Jagiełły⁴³.

Jeżeli potwierdzenie przywileju dla Stanisława Grada nastąpiłoby 7 IX 1391 r., to musimy przyjąć, że w tym czasie w ziemi zawkrzeńskiej nie było Krzyżaków i terytorium to znajdowało się we władaniu Siemowita IV. Według ustaleń Marka Radocha między 24 VII a 14 VIII 1391 r. wojska Władysława

³⁷ UrzMp, nr 1100.

³⁸ MRPS, T. 4/3, supl. nr 354; MRPS, T. 5/1, nr 905.

³⁹ A. Swieżawski: *Tytułatura ruska książąt mazowieckich*. Częstochowa 1994, s. 32.

⁴⁰ Tamże, s. 35.

⁴¹ Tamże, s. 32.

⁴² Z lat 1383–1384 znamy aż cztery dyplomy Siemowita IV z tytułaturą ruską: AGAD: Płockie ziem. wiecz. rel. 2, k. 27–27v; Płockie ziem. rel. i wyroki 4, skł. XVII, k. 102–102v; KDMaz., nr 127 (wydany z błędną datą: 1397); G.J. Zielińscy: *Wiadomość historyczna o rodzie Świnków oraz rodowód pochodzącej od nich rodziny Zielińskich od czasów najdawniejszych do roku 1600*. Cz. 1. Nr 5. Toruń 1880, s. 124–125. Na temat tytułatury ruskiej Siemowita IV zob. J. Grabowski: *Tytułatura kujawska i ruska Siemowita IV, księcia mazowieckiego. Ze studiów nad intyulacją w średniowiecznych dokumentach w Polsce*. W: *Piśmiennictwo pragmatyczne w Polsce do końca XVIII wieku*. Red. A. Wałkowski. Olsztyn 2006 [w druku].

⁴³ Siemowit IV objął ziemię bełską najpóźniej przed 3 V 1388 r., o czym świadczy dokument z tej daty, na którym Grzymisław z Krzykos h. Pobóg wystąpił z urzędem kanclerza ruskiego, AGAD, Płockie gr. wiecz. 159, s. 738–740. Na temat nadania ziemi bełskiej zob. m.in.: A. Swieżawski: *Nadanie ziemi bełskiej Siemowitowi IV*. W: *Mazowsze i Ruś Czerwona w średniowieczu*. Częstochowa, s. 140; A. Janeczek: *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Warszawa 1993, s. 32; J. Tęgowski: Sprawa ruska w stosunkach Siemowita IV z Władysławem Jagiełłą*. Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Seria: Zeszyty Historyczne 1994, z. 2, s. 120.

Jagielli posiłkowane oddziałami mazowieckimi Janusza I i Siemowita IV odebrały Zakonowi Zawkrze i włączyły go do księstwa płockiego⁴⁴. Nastąpiło to w okresie szerokiej akcji zbrojnej Władysława Jagielli wymierzonej przeciwko Zakonowi i jego sojusznikom Wisławowi Czamborowi⁴⁵ oraz Władysławowi Opolczykowi⁴⁶. O orężnym wsparciu, jakiego udzielili Jagielle książęta mazowieccy Siemowit IV i Janusz I w walce z Władysławem Opolczykiem, wspomina Jan Długosz⁴⁷, łącząc mylnie trzy wojny Władysława Jagielli z księciem Opolczykiem w jedną i podając m.in. wydarzenia z 1391 pod rokiem 1396⁴⁸. Jednak książęta mazowieccy nie wzięli udziału w całej kampanii królewskiej w 1391 r., ograniczając się jedynie do działań na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej⁴⁹. Według najbardziej prawdopodobnych ustaleń⁵⁰ działania militarne przeciwko Opolczykowi rozpoczęły się początkowo na Kujawach od zajęcia 15 VIII 1391 r. zamku biskupów włocławskich – Raciążka, a następnie, po 23 sierpnia część wojsk polskich (w tym na pewno oddziały mazowieckie) ruszyły do ziemi dobrzyńskiej. O obecności książąt mazowieckich (zwłaszcza Janusza I) w obozie królewskim świadczy wystawianie na jego rzecz przez króla w Łęczycy 2 IX 1391 r. dokumentu nadającego mu ziemię drohicką⁵¹, którą faktycznie dzierżył za zgodą Jagielli od 1390 r.⁵²

⁴⁴ M. Radoch: *Z dziejów stosunków mazowiecko-krzyżackich na przełomie XIV i XV wieku*. W: *Mazowsze i jego sąsiedzi w XIV–XV wieku*. Red. J. Śliwiński. Olsztyn 1997, s. 40. Ten sam autor w opublikowanej później rozprawie pt. *Zarys działalności polityczno-dyplomatycznej książąt mazowieckich wobec państwa krzyżackiego w Prusach w latach 1385–1407*. Olsztyn 1999, s. 67 nie opowiada się już za zbrojnym zajęciem przez Jagiellę i książąt mazowieckich ziemi zawkrzeńskiej, uważając, że „prowadzona wojna – zapewne skłoniła Zakon w połowie czerwca 1392 r. do wzmocnienia swych sił zbrojnych na Zawkrzu, ziemi będącej w zastawie u Krzyżaków”.

⁴⁵ M. Radoch: *Z dziejów stosunków...*, s. 40.

⁴⁶ J. Laberschek: *Wyprawa zbrojna króla Władysława Jagielli na krakowsko-wieluńskie posiadłości księcia Władysława Opolczyka w 1391 roku*. W: *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej*. Red. S.K. Kuczyński. T. 6. Warszawa 1994, s. 155–159; J. Sperka: *Wojny Władysława Jagielli z księciem opolskim Władysławem*. Cieszyn 2003, s. 32.

⁴⁷ DHn, Lib. X, s. 214; zob. *Rozbiór krytyczny Annalium Polonie Jana Długosza z lat 1385–1444*. Oprac.: S. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska, K. Stachowska – pod kier. J. Dąbrowskiego. T. 1. Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 48.

⁴⁸ J. Sperka: *Wojny Władysława Jagielli...*, s. 32.

⁴⁹ Nie podzielam opinii J. Laberscheka, op. cit. s. 189, z powodu zagrożenia od północy ziem mazowieckich (ze względu na włączenie się Krzyżaków do wojny po stronie Opolczyka) wymagało obecności książąt i ich wojsk na Mazowszu, gdyż – jak słusznie zauważył J. Sperka (*Wojny Władysława Jagielli...*, s. 36, przyp. 68) – działania zbrojne Zakonu rozpoczęły się dopiero 21 listopada, a więc w dwa miesiące po wyprawie królewskiej na posiadłości Opolczyka.

⁵⁰ J. Bieniak: *Kształtowanie się terytorium ziemi dobrzyńskiej w średniowieczu*. Zap. Hist. 1986, T. 51, s. 35–36; J. Sperka: *Wojny Władysława Jagielli...*, s. 35–37.

⁵¹ IMT I, nr 41.

⁵² Na temat okoliczności i roku nadania ziemi drohickiej wraz z grodami: Mielnikiem, Surazem i Bielskiem, zob. M. Radoch: *W sprawie daty nadania przez Władysława Jagiellę ziemi drohickiej księciu mazowieckiemu Januszowi I*. W: *Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI w.* Red. J. Śliwiński. Olsztyn 2002, s. 11–27.

Według Radocha przed działaniami militarnymi na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej doszło do zajęcia ziemi zawkrzeńskiej, gdyż Siemowit IV wystawił 14 VIII 1391 r. dokument dla rodu Gozdawów, obejmujący również ich dobra leżące na Zawkrzu, a na liście świadków wystąpił chorąży zawkrzeński⁵³.

Nie wchodząc na razie w problematykę zajęcia ziemi zawkrzeńskiej, należy stanowczo odrzucić pogląd, że na dyplomie Siemowita IV z 14 VIII 1391 r. świadczy chorąży zawkrzeński, gdyż żadne źródła w tym czasie nie potwierdzają funkcjonowania tego urzędu na Mazowszu płockim. Także niesłusznie część literatury przyjmuje, że na wspomnianym dyplomie wystąpił Piotr ze Strzyg h. Świnka, który otrzymał godność chorążego zawkrzeńskiego od Krzyżaków⁵⁴. Faktycznie chodzi tu o Piotra Małochę z Małoszyc h. Grzymała, chorążego rawskiego⁵⁵. Zauważmy, że dokument Siemowita IV został wydany przez Lubomirskiego z licznymi błędami⁵⁶ i dlatego należy korzystać z publikacji Władysława Semkowicza, który wydał go poprawnie⁵⁷.

Wystawienie 14 VIII 1391 r. w Wiskitkach przez Siemowita IV dokumentu dla rodu Gozdawów⁵⁸, który obejmował również ich dobra leżące w ziemi zawkrzeńskiej Stawiszyn-Łaziska⁵⁹ i Wieluń-Wilewo, nie musi świadczyć, że ziemia zawkrzeńska należała w tym czasie do księcia płockiego, gdyż we wspomnianym dokumencie zostały wymienione wszystkie dobra należące do rodu, bez względu na chwilowe stosunki polityczno-prawne⁶⁰. Także jest mało prawdopodobne, żeby oddziały Siemowita IV (dłużnika Zakonu) podjęły akcję zbrojną na Zawkrzu. Z zachowanej korespondencji między książętami mazowieckimi a Zakonem nie wynika, żeby Siemowit IV bądź Janusz I brali udział w zajęciu ziemi zawkrzeńskiej. Prawdopodobnie w wyniku szeroko zakrojonej operacji zbrojnej Władysława Jagiełły wymierzonej przeciwko Wisławowi Czamborowi i Władysławowi Opolczykowi (stronnikom Zakonu) niewielki oddział krzyżacki, znajdujący się na terenie zastawionej ziemi, mógł opuścić Zawkrze. Krzyżacy, uwzględniając wcześniejsze uwięzienie załogi Wizny (1388)

⁵³ M. Radoch: *Z dziejów stosunków...*, s. 40.

⁵⁴ B. Możejko: *Ród Świnków...*, s. 115.

⁵⁵ A. Supruniuk: *Otoczenie...*, s. 232–233; E. Kowalczyk: *Dzieje granicy...*, s. 201.

⁵⁶ KDMaz. nr 119.

⁵⁷ W dyplomie wydanym przez W. Semkowicza (*Mazowieckie przywileje rodowe XIV–XV w.* AKH 1913, T. 11, nr 1, s. 374–375) na liście świadków występuje Piotr, chorąży rawski.

⁵⁸ Książę nadał Krystynowi z Piaseczna, marszałkowi dworu, oraz jego braciom z rodu Gozdawów, dziedzicom z Perłowa, ze Zdziaru, z Obrębu, ze Stawiszyna i z Wilewa, prawo nieodpowiednie i zwolnienie od kar; zob. SHGWP, z. 3, s. 286; K. Pacuski: *O rodzie Gozdawów na Mazowszu w XIV–XV w. i jego tradycjach*. W: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*. Warszawa 1991, s. 665.

⁵⁹ SHGWP, z. 3, s. 286–287.

⁶⁰ E. Kowalczyk: *Dzieje granicy...*, s. 202.

przez Litwinów⁶¹, obawiali się wojsk Władysława Jagiełły, który przygotowywał uderzenie zbrojne na ziemię dobrzyńską, mógł wkroczyć z wojskiem do ziemi zawkrzeńskiej, doprowadzając pośrednio do konfliktu między Zakonem a Siemowitem IV⁶². Jednak książę płocki, uzależniony finansowo od Zakonu, i tak nie wzięłyby udziału w zdobywaniu zastawionej ziemi, gdyż działania zbrojne na ziemi zawkrzeńskiej godziły w niego samego; musiałyby przy wykupie zastawu oddać Zakonowi odszkodowanie pieniężne za poczynione tam naprawy⁶³. Dlatego Zawkrze (opuszczone ze względów bezpieczeństwa przez Krzyżaków) znajdowało się tylko formalnie w posiadaniu Siemowita IV od sierpnia 1391 do maja 1392, gdyż przed 15 VI 1392 r. przybył na Zawkrze z rycerzami i pospolitym ruszeniem komtur z Ostródy, zajmując początkowo tylko część terytorium, a dopiero 13 VII 1392 r. spotykamy tu wielkiego mistrza Konrada von Wallenrode, który przyjął hołd i objął w posiadanie całą ziemię zawkrzeńską⁶⁴. W wyniku skomplikowanej sytuacji w stosunkach polsko-litewsko-krzyżackich (walk na Litwie z Zakonem i rywalizacji Jagiełły z Witoldem) Krzyżakom chodziło o wzmocnienie swych sił na pograniczu mazowiecko-krzyżackim i przejęciu na nowo zastawionej ziemi, którą prawdopodobnie opuścili latem 1391 r.

W 1397 r. Zawkrze nadal znajdowało się w zastawie u Krzyżaków, gdyż w wystawionym w tym roku z grudnia dokumencie Siemowit IV stwierdził, że zaciągnięty wcześniej dług pod zastaw Wizny i Zawkrza – powiększa o 2000 kop groszy praskich⁶⁵. W tym czasie komtur z Ostródy, któremu podlegało Zawkrze, pobierał z tej ziemi ok. 100 grzywien czynszu rocznie⁶⁶. Dopiero po uregulowaniu spłaty należnej sumy władze Zakonu, po spotkaniu

⁶¹ Na temat zajęcia Wizny przez Litwinów (z pomocą Mazowszan) zob.: M. Palczewski: *Mazowsze Zachodnie wobec Zakonu krzyżackiego w latach 1381–1411*. „Acta Universitatis Lodziensis: Folia Historia 50” 1992, s. 73–74; Cz. Brodzicki: *Początki osadnictwa Wizny i ziemi wiskiej na tle wydarzeń historycznych w tym regionie Polski (do 1529 roku)*. Warszawa 1994, s. 72; M. Radoch: *Zarys działalności...*, s. 49–50.

⁶² Dopiero w 1410 r. wojska księcia Witolda złożone z Litwinów, Rusinów i Tatarów, zmierzające pod Grunwald, wkroczyły na Zawkrze, dopuszczając się tam wielu rabunków i gwałtów na ludności. Prawdopodobnie potraktowano tę ziemię (będącą ponownie od 1407 r. w zastawie u Krzyżaków) jako kraj nieprzyjacielski, DHn, Lib. X et XI, s. 69–70.

⁶³ IMT, T. 1, nr 26.

⁶⁴ Zob. Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin–Dahlem, Ordensbriefarchiv (dalej: OBA), Schbl. XIX, nr 9 (list komtura Ostródy do wielkiego mistrza); *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum*. Pars 1/1. Bearb. E. Joachim. Hrsg. W. Hubatsch. Nr. 631. Göttingen 1948; K. Neitmann: *Die Pfandverträge des Deutschen Ordens in Preussen*. „Zeitschrift für Ostforschung” 41, H. 1, s. przyp. 92; M. Radoch: *Z dziejów stosunków...*, s. 42.

⁶⁵ K. Neitmann: *Die Pfandverträge...*, Nr. 1.b., s. 39–43.

⁶⁶ *Ibid.*, nr 1.c., s. 43, „...der komthur czu Osterrode mir gesagt, das czins im lande czu Sackrze des jares lowft uff 100 und 80 marc”.

15 I 1399 r. w Malborku Siemowita IV z wielkim mistrzem Konradem von Jungingenem, zwróciły księciu mazowieckiemu ziemię zawkrzeńską⁶⁷.

Podsumowując powyższe ustalenia, należy przyjąć, że dokument Siemowita IV, w którym książę potwierdzał nadania celne dla miasta Szreńska, nie może również pochodzić z 7 IX 1391 r., gdyż krótkotrwałe posiadanie (w latach 1391–1392) przez Siemowita IV ziemi zawkrzeńskiej (faktycznie brak obecności tam władz i wojsk krzyżackich) nie upoważniało księcia do wystawienia przywileju dla Stanisława Grada, gdyż godziłoby to w interesy gospodarcze Zakonu. Poza tym z lat 1384–1399 nie znamy żadnych dokumentów książęcych dla dóbr leżących na terenie zastawionej ziemi⁶⁸. Dlatego uwzględniając powyższe uwagi, musimy dokonać jeszcze raz analizy tego dyplomu, który – naszym zdaniem – został wystawiony 7 IX 1384 r., a więc przed zastawieniem ziemi zawkrzeńskiej Krzyżakom.

Podczas wpisu do Metryki Koronnej w 1526 r. (na prośbę Feliksa Szreńskiego, wojewodzica płockiego i kasztelana rypińskiego) dokument Siemowita IV nie wzbudzał podejrzeń; był sporządzony na pergaminie i opatrzony pieczęcią sygnetową, zawieszoną na sznurze jedwabnym⁶⁹. Analiza formularza wskazuje, że jest on autentyczny; zastosowano tu stereotypową inwokację *In nomine Domini amen* i promulgację o incipicie *Vniversis et singulis tam presentibus quam futuris*, a tytułatura wystąpiła w formie skróconej *dux Masouie, Russie etc. dominusque Plocensis et heres*. Ten rodzaj tytułatury występował na dokumentach Siemowita IV w latach 1383–1384. Prawdłowo jest sformułowana narracja, dyspozycja oraz formuła sigillacyjna o incipicie *In cuius rei testimonium*, zapowiadająca przywieszenie pieczęci herbowej sygnetowej II (*sigillum minus*) księcia Siemowita IV⁷⁰. Nie wzbudza podejrzeń również testacja zamieszczona w przywileju książęciem, gdyż wszyscy świadkowie są znani i występują na dokumentach Siemowita IV w latach 1383–1384. Zauważmy, że ci sami świadkowie: Abraham Socha h. Nałęcz, Stefan z Jasiénca h. Wężyk, Andrzej z Gulczewa Młodszy h. Prawda, Piotr Rpiszka z Bedlna h. Leliwa oraz Jan z Goscieszewic h. Jeleń – wystąpili także na dokumencie Siemowita IV z 7 IX 1383 r.⁷¹

Nieprawidłowa jest tylko datacja (wyrażona w brzmieniu *feria quarta in vigilia Nativitatis Virginis Marie*), gdyż data dzienna nie jest zgodna z datą

⁶⁷ IMT, T. 1, nr 51.

⁶⁸ Zachował się jedynie wspomniany już dokument z 6 X 1395 r., Wilno, BAN, sygn. F1–12, w którym Jan, starosta krzyżacki (zastawionej ziemi zawkrzeńskiej) potwierdza sprzedaż wsi Guczewo [Stoszewo] w pobliżu Szreńska, należącej do szlachejnych dziedziców z Guczewa, na rzecz Stanisława Grada h. Dolega, dziedzica Szreńska za 30 kop groszy praskich. Sprzedaż oraz wystawienie dokumentu odbyły się na zamku krzyżackim w Działdowie; zob. J. Grabowski: *Dokument starosty krzyżackiego Jana z Narzymia (von Wildenaw) z 6 X 1395 r.* [w druku].

⁶⁹ AGAD, MK 40, k. 4.

⁷⁰ S.K. Kuczyński: *Pieczęcie książąt mazowieckich*. Wrocław 1979, s. 339–341.

⁷¹ Wilno, BAN, sygn. F1–10.

roczną – 1397. Jeżeli jednak przyjmujemy rok 1384 r. (na co pozwalają świadkowie), to wówczas data dzienna będzie się zgadzała z datą roczną. Prawdopodobną pomyłkę popełniono podczas wpisywania dokumentu do Metryki Koronnej; jest to o tyle możliwe, że w zachowanej najstarszej kopii (z 1526 r.) data roczna jest podana cyframi (nie literami jak w wydawnictwie Lubomirskiego)⁷².

Podsumowując, należy stwierdzić, że przeprowadzona analiza formalna dokumentu (zwłaszcza datacji i listy świadków) pozwala z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że został on wystawiony przez Siemowita IV w dniu 7 IX 1384 r. Zauważmy, że data potwierdzenia dyplomu przez księcia płockiego nie była przypadkowa, gdyż poprzedzała zastaw ziemi zawkrzeńskiej, który nastąpił 23 XI 1384 r.⁷³ Stanisław Grad, jako zaufany współpracownik i doradca Siemowita IV, doskonale wiedział o planach zastawu Zawkrza, dlatego zwrócił się wcześniej do księcia o potwierdzenie przywileju celnego dla Szeńska. Po 23 XI 1384 r. wystawienie tego dokumentu (uszczuplającego dochody Zakonu) byłoby niemożliwe⁷⁴.

Lokacja Szeńska w 1383 r. na prawie chełmińskim oraz potwierdzenie rok później przywilejów celnych przyczyniło się do rozwoju miasta oraz sąsiadujących z nim wsi. Dokonania Siemowita IV i Janusza I na Mazowszu w zakresie polityki gospodarczej i ustrojowej spowodowały wyraźny rozwój gospodarczy tej dzielnicy. Nie tylko Szeńsk (który w latach 1384–1391, 1392–1399, 1407–1411 znajdował się na terenie władztwa krzyżackiego), ale również całe Mazowsze płockie korzystało z ożywionej koniunktury na produkty rolnicze, leśne i drewno, co było związane z silnym rozwojem w tym czasie tranzytowej roli portu gdańskiego i innych miast Zakonu. Bardzo dobre stosunki Siemowita IV z Krzyżakami (zwłaszcza w okresie walki o tron krakowski) spowodowały, że Polska straciła wpływy polityczne na Mazowszu, natomiast niespotykanego znaczenia nabrały wpływy gospodarcze Zakonu. Dzielnica ta stała się w tym czasie ważnym dostawcą smoły, drewna, wosku, futer i żywności dla miast Hanzy pruskiej i państwa krzyżackiego⁷⁵.

⁷² KDMaz. nr 127.

⁷³ IMT, T. 1, nr 29.

⁷⁴ Podobnie postąpił inny doradca księcia – Andrzej z Radzików i Woli (w ziemi dobrzyńskiej) h. Ogon, który w marcu 1384 r. wziął od Siemowita IV (za pożyczone 400 kop groszy) w zastaw (nigdy nie wykupiony przez księcia) Kuczbork wraz z kilkoma wsiami, DKMaz., nr 48, s. 340–342. 23 XI 1384 r. spotykamy Andrzeja z Radzików w Brodnicy, gdzie wraz z innymi urzędnikami księcia płockiego potwierdza zastaw ziemi zawkrzeńskiej Zakonowi (IMT, T. 1, nr 29).

⁷⁵ Zob. na ten temat m.in.: H. Samsonowicz: *Struktura handlu gdańskiego w pierwszej połowie XV wieku*. PH 1962, T. 53, s. 695–713; Tenże: *Gospodarka i społeczeństwo*. W: *Dzieje Mazowsza...*, s. 256–261; M. Biskup: *Przeobrażenia w handlu i rzemiośle*. W: *Historia Gdańska*. Red. E. Cieślak. Wyd. 2. T. 1. Gdańsk 1985, s. 508–510; J. Sarnowski: *Die Wirtschaftsfüh-*

Jednak Szreńsk zawdzięczał swój rozwój nie tylko panującej koniunkturze na produkty rolnicze i leśne, ale również znaczącej pozycji swego właściciela – Stanisława Grada, który w latach 1386–1391 z nominacji Siemowita IV sprawował urząd starosty kujawskiego (brzeskiego)⁷⁶. Uczestniczył on również z polecenia księcia w ważnych misjach dyplomatycznych (zwłaszcza do Zakonu Krzyżackiego), jednak wbrew panującej opinii⁷⁷ nie był nigdy kancleżem dworskim Siemowita IV⁷⁸.

Pomiędzy 24 VII 1406 r. a 9 II 1409 r. Stanisław Grad objął urząd podkomorzego plockiego⁷⁹, a ukoronowaniem jego kariery politycznej był awans przed 24 VIII 1412 r. na urząd wojewody plockiego, który pełnił do śmierci 30 III 1440 r.⁸⁰ W następnym roku doszło do podziału dóbr między jego synami Stanisławem i Krystynem⁸¹. Szreńsk przypadł temu ostatniemu wraz z Dąbrową, Galominem i połową Staroźrebów⁸².

Chociaż Szreńscy (potomkowie Stanisława Grada) odgrywali znaczącą rolę na Mazowszu już w II połowie XV w., to jednak ich znaczenie wzrosło po przyłączeniu w 1495 r. Mazowsza plockiego do Korony i po otrzymaniu (1497) przez Stanisława Szreńskiego (późniejszego wojewodę plockiego) od króla Jana Olbrachta dużych dóbr w powiatach: bielskim, raciąskim, szreńskim i wiskim⁸³. W 1508 r. Zygmunt I potwierdził mu darowiznę miasta Szreńska i przywilejów celnych nadanych swemu przodkowi⁸⁴. Wzrost znaczenia tej rodziny na Mazowszu przyczynił się również do rozwoju Szreńska – ich siedziby rodowej⁸⁵. Od 1528 r. w mieście odbywały się cztery jarmarki – na Święto Nawrócenia św. Pawła (25 stycznia), na św. Stanisława (8 maja), na

rungrung des Deutschen Ordens in Preussen (1382–1454). Köln–Wien 1993; W. Sieradzan: *Sąsiedztwo mazowiecko-krzyżackie w okresie przemian politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1411–1466*. Toruń 1999, s. 160–194.

⁷⁶ A. Supruniuk: *Rządy Siemowita IV na Kujawach Brzeskich w latach 1383–1398*. „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 2001, T. 15, s. 58.

⁷⁷ Z. Lasocki: *Szkice z życia szlachty...*, s. 246; K. Pacuski: *Ziemia gostynińska...*, s. 149; A. Świeżawski: *Administracja, gospodarka i skarbowość Księstwa Rawskiego 1313–1462*. Częstochowa 1991, s. 43; A. Supruniuk: *Otoczenie...*, s. 258–259.

⁷⁸ Warto zwrócić uwagę, że w akcie wykupu Zawkrza z 15 I 1399 r., IMT, T. 1, nr 52, jak również w dokumencie sądu rawskiego z 15 I 1400 r., KDW, T. 5, nr 1 (który został z oryginału niepoprawnie wydany przez F. Pickosińskiego) Stanisław Grad nie występuje z urzędem kanclerza Siemowita IV. Szczegółowo na ten temat zob. J. Grabowski: *Stanisław Grad ze Szreńska...*, s. 73.

⁷⁹ A. Supruniuk: *Otoczenie...*, s. 259.

⁸⁰ B. Paprocki: *Herby rycerstwa polskiego*. Wyd. K.J. Turowski. Kraków 1858, s. 400; Z. Lasocki: *Szkice z życia szlachty...*, s. 247; K. Pacuski: *Ziemia gostynińska...*, s. 150.

⁸¹ Warszawa, AGAD, MK 336, k. 28.

⁸² Tamże.

⁸³ MRPS, T. 2, nr 815.

⁸⁴ Tamże, T. 4, nr 263.

⁸⁵ Zob. A. Bartoszewicz: *Księga radziecka szreńska z lat 1525–1536*. „Rocznik Mazowiecki” 2001, T. 13, s. 69–78.

św. Annę (26 lipca) i na św. Jadwigę (15 października); natomiast targi odbywały się w poniedziałki⁸⁶.

W drugiej ćwierci XV w. Feliks Szeński, wojewoda płocki, starosta malborski, łomżyński i wiski wybudował tu okazałą fortalicję i przebudował kościół parafialny⁸⁷. Po jego śmierci (19 IX 1554 r.) cały majątek odziedziczyły jego córki zrodzone z małżeństwa z Barbarą z Kościeleckich: Anna i Barbara.

Szeńsk znajdował się w posiadaniu potomków Stanisława Grada do 1560 r., wówczas to Barbara ze Szeńskich Firlejowa, córka zmarłego wojewody płockiego oraz jej mąż Andrzej Firlej, wojewodzic ruski, zastawili Szeńsk i należące do niego wsi biskupowi płockiemu Andrzejowi Noskowskiemu i jego bratankom: Andrzejowi i Florianowi⁸⁸.

Aneks

Dokument nr 1

Płońsk, 7 IX 1383

Siemowit IV, książę mazowiecki i kujawski oraz pan i dziedzic płocki, potwierdza (odnawiając darowiznę swego ojca Siemowita III) Stanisławowi Gradowi z Kowalewa prawo posiadania Szeńska wraz z okolicznymi wsiami i wszystkimi przynależnościami oraz przenosi te dobra z prawa polskiego na prawo niemieckie (chelmińskie), określając prawa, wolności i obowiązki z tytułu posiadania tego nadania.

Or. Wilno, Centralna Biblioteka Akademii Nauk, sygn. F1-10. Pergamin 43,4 x 31, 2+6,1 cm; dokument w złym stanie, pokryty rdzą, poplamiony, znaczne ubytki tekstu w dolnej części dokumentu, na zakładce dwie dziurki i ślad po sznurze od pieczęci wystawcy⁸⁹. Na odwrocie streszczenia i noty archiwalne: 1. *Donatio principis Semoviti ducis Masoviae 1383* (XVI-wiecznym pismem); 2. *Donatio Semoviti ducis Masovie Stanislao Grad de Kowalewo* (XVI-wiecznym pismem); 3. *1383 Ziemowita Xięcia Mazowiec.*

⁸⁶ 13 VII 1485 r. – na prośbę Krystyna ze Szeńska – Janusz II nadał miastu prawo odbywania targu w poniedziałek. AGAD, MK 6, k. 177v.

⁸⁷ I. Galicka, H. Sygietyńska: *Szeńsk...*, s. 29-34.

⁸⁸ Warszawa, AGAD, Szeńska ziemska, nr 1, s. 124.

⁸⁹ Ze względu na zły stan zachowania dokumentu (rdza, liczne dziury i ubytki tekstu) dyplom został opublikowany na podstawie oryginału, transumptu Zygmunta I oraz kopii z Metryki Koronnej.

Stanisławowi Grad na miasteczko Szrensk (XVII-wiecznym piśmie) oraz sygn.: N. Pmo, 1244, 361, No/1383; nalepka: Виленская публичная библиотека – 10 В1.

Kop. 1. Kraków, Muzeum Narodowe, dok. perg. MNK 869/14, transumpt (uwierzytelniony) Zygmunta I, króla z daty: Kraków, 21 II 1508;

Kop. 2. AGAD, MK 23, s. 297–299, wg oryginału, w potwierdzeniu Zygmunta I, króla z daty: Kraków, 21 II 1508. Tytuł *Confirmatio donationis oppidi Szrensko cum villis ac theloneo magnifico Stanislao de Szrensko*;

Kop. 3. AGAD, MK 78, k. 104–106v, w potwierdzeniu Zygmunta Augusta, króla z daty: Piotrków, 16 VI 1550, który potwierdza dokument Zygmunta I króla z daty: Kraków, 21 II 1508. Tytuł *Innouacio priuilegii super oppidum Szrensko magnifici Felicis Szrenski de Sokolowo palatini Plocensis*.

Reg. 1. MRPS, T. 4/1, nr 263;

2. MRPS, T. 4/3, supl. nr 313;

3. MRPS, T. 5/1, nr 904;

4. Jasas R., *Pergamentu katalogas*, Vilnius 1980, nr 11;

5. *Katalog dokumentów pergaminowych Muzeum Narodowego w Krakowie*.

Oprac. J. Tomaszewicz. Kraków 1992, nr 61 (błędnie podane w regescie imię odbiorcy).

|| ^a „In nomine Domini amen. || Nos Semouithus Dei gracia dux Mazouie, Cuiauie etc. dominusque Plocensis et heres⁹⁰, uniuersis et singulis tam presentibus quam futuris, presentium noticiam habituris, volumus fore notum, quod consideratis et inspectis fidelibus seruicys nobilis viri domini Stanislai⁹¹, dicti Grad, heredis de Kowalewo⁹², que nobis multipliciter impendit, et adhuc cum sua legitima posteritate nobis et nostris successoribus domino suffragante est impensurus, sibi et suis successoribus legitimis confirmamus donationem nostri patris recolende memorie, damusque ac dedimus opidum, dictum Szrensko⁹³ cum willis in granicys dicti opidi locatis et locandis, et cum theloneo ibidem ab antiquo constitutum, necnon cum omnibus utilitatibus, censibus et prouentibus uniuersis, que nunc sunt in ibi et in posterum possunt fieri, puta agris, pratis, pascuis, rubetis, mercis, borris, siluis, nemoribus, mellificys, aquis, stagnis, paludibus et aquarum decursibus, piscinis, lacubus, piscaturis, molendinis constructis et construendis, ac cum toto iure hereditario prout est iam dictum opidum cum villis in

^a Inicjal wysokości 15 wierszy.

⁹⁰ *Siemowit IV* (ok. 1352–1426), s. *Siemowita III Trojdenowica*; ks. czeski, rawski (1373–1381), plocki, rawski, sochaczewski, gostyniński, płoński, wiśki, zawkrzeński (1381–1426), kujawski (1383–1395), ruski (1383–1384, 1388–1426), belski (1388–1426): A. Supruniuk, PSB, T. 37, s. 76–81.

⁹¹ Stanisław Grad (przed 1360–1440) ze Szreńska, Dąbrowy, Guczewa [Słozewa], Kowalewa (w ziemi zawkrzeńskiej); Galomina (w ziemi płońskiej), Sokolowa (w ziemi gostynińskiej), Dziańówka (na Kujawach pow. kowalski), Sobiejuch (pow. kcyński) h. Dołęga; starosta kujawski (1386), podkomorzy plocki (9 II 1409), wojewoda plocki (24 VIII 1412); Z. Lasocki: *Szkice z życia szlachty...*, s. 245–247; K. Pacuski: *Ziemia gostynińska...*, s. 149–150; A. Supruniuk: *Otoczenie...*, s. 257–260; J. Grabowski: *Stanisław Grad...*, s. 65–79.

⁹² *Kowalewo, wieś (parafia Dąbrowa) w ziemi zawkrzeńskiej*. SHGWP, z. 2, s. 141.

⁹³ *Szreńsk, wieś (dawniej miasto) w pow. mlawskim, w ziemi zawkrzeńskiej*. SHGWP, z. 3, s. 302–303.

suis granicys circumferentialiter distinctum et limitatum, per iam dictum Stanislaum, et ipsius successores legitimos habendum, tenendum, donandum, commutandum, obligandum, vendendum, prout sibi et suis successoribus melius videbitur conuertendum, nostra tamen nostrorumque successorum cum voluntate, quod quidem opidum cum villis memoratis de iure Polonico in ius Theutonicum, quod Culmense dicitur transferimus et transmutamus cum dispositionibus, conditionibus, punctis et clausulis vniuersis prout ipsum ius Theutonicum in sua integritate postulat et requirit. Verumtamen opidi predicti inhabitatores, una cum kmethonibus, villis iam dictis ibidem residentes pro huiusmodi iure et gratia donationis per duos grossos de quolibet manso culto et possesso ad diem beati Martini episcopi venerandi nobis et nostris successoribus annis singulis perpetuis temporibus soluere sunt astricti. In cuius recompensam volumus, quot^b homines opidi pretacti una cum villis prenominitatis ab omnibus nostris solutionibus, exactionibus collectis contributionibus et laboribus vniuersis sint liberi et exempti, et specialiter a *sep, obraz, narzas, a porco, wacca et ariete, a posewne, nestane, przewod, godne, parsne^c, srzonowe, podimne, bobrove et sokolove* et ceteris omnibus angaris et preangaris, quibuscunque nominibus censeantur, eo presertim excepto, quod cum nupcias nostras, vel filiorum nostrorum, aut filiarum nostrarum diuina ex dispositione celebraverimus vel terram nostram obligatam redimere aut aliam emere, aut quod absit, nos vel quempiam ex filijs nostris captiuitatem incurrere contigent, tunc volumus, quod homines opidi predicti siue kmethones villarum praedictarum nobis et nostris successoribus solvant exactionem, qualem et quantam super omnes villas equali iure locatas, nostro in ducatu consistentes, pro illa vice duxerimus generaliter imponendam. Preterea absolvimus homines opidi premissi una cum kmethonibus villarum memoratarum, a iudicio nostrorum iudicum et subiudicum, palatini et castellanorum ac officialium eorundem, ut per eos de cetero non iudicentur, nec cissentur, et citati non compareant, pena eos omnimode nulla sequente, sed coram predicto domino Stanislao, vel ipsius sequacibus legitimis aut scultetis pro tempore qui fuerint, iure Theutonico astabunt responsuri. Scultetus vero non alibi, nisi coram predicto domino Stanislao uel ipsius sequatibus legitimis, iure prenominato tenebuntur respondere. Damus etiam sepedicto domino Stanislao et suis successoribus legitimis, ut quocienscunque et quandocunque homines opidi predicti siue rustici villarum memoratarum mutuo se occiderint, tunc penam capitis pro se recipient totaliter et ex toto cum vero proprius extraneum aut extraneus proprium hominem seu incolam interimerit preconceptus nobilis et sui successores mediam partem obtinebunt pene huiusmodi capitalis. Licitum autem sit eidem domino Stanislao praetacto, et suis successoribus legitimis, infra limites opidi predicti, una cum villis prenominitatis omnes causas, tam paruas quam magnas criminales et civiles iudicare, carceres et patibula erigere licet vindictam sanguinis, mutilationem membrorum aut ultimum supplitium exigat et deposcat. Ceterum damus praefato Stanislao suisque legitimis successoribus, quod coram nullo debet disponere, nisi coram persona nostra ducali vel successorum nostrorum, et hoc non aliter, nisi litera nostro annullo siglata debet evocari. Et si in aliquibus penis parwis sive magnis manserit, nulle eas solvere debet, nisi nobis nostrisque sucesoribus persoluere tenetur. Insuper damus plus dicto Stanislao, et suc legitimae posteritati,

^b Tak or.

^c Tak or.

vt quodocunque ad expeditionem nostram vel successorum nostrorum, non aliter debet transire, nisi tali modo, secundum [modum et consuetudinem]^d nobilium et terrigenarum terrae Culmensis ita tamen quod et recessu, usque ad reuersionem domus sue, omne dampnum quotque ibidem perceperit solvere d[ebemus penitus et tene]mur. Ita tamen de omnibus bonis et villis memoratis dictus Stanislaus, et sui successores legitimi, unum seruitium ad expeditionem nobis et nostris [successoribus legitimis uno thorace cum] terrigenis nostris Plocensisbus debet exhibere quotiens nobis fuerit oportunitum. Damus etiam iam dicto domino Stanislao suisque successoribus [legitimis plenum ius nostrum ducale in ipso] opido, et in villis memoratis pro nobis et nostris successoribus legitimis ibidem nihil reseruandis. In cuius rei testimonium, sigillum nostrum maius [presentibus est appensum. Actum et] datum in Plonsko⁹⁴, in vigilia Natiuitatis Marie Virginis Gloriose, de anno Domini millesimo trecentesimo octuagesimo tertio, presentibus hys [nobilibus viris dominis]: Abrahe palatino Mazouie⁹⁵, Stephano capitaneo Plocensi⁹⁶, Andrea filio Plocensis⁹⁷, Petrasio dicto Herpisca⁹⁸, Joanne de Goszczyschewycze⁹⁹, Cestino vicethesaurario¹⁰⁰, et aliis quampluribus fidignis. Datum per manus Grzimisłai vicecancellarii curie nostre¹⁰¹.

^d Dziura.

⁹⁴ Płonsk, miasto w ziemi płockiej. SHGW, z. 3, s. 235–239.

⁹⁵ Abraham Socha (zm. 16 VIII 1399) ze Szczytna (w ziemi zakroczymskiej), Borkowa (w ziemi płockiej) h. Nałęcz; wojewoda płocki (22 V 1383–16 VIII 1399); A. Supruniuk: *Wojewoda płocki...*, s. 50–65; Tenże: *Otoczenie...*, s. 121–124.

⁹⁶ Szczepan (zm. przed 30 VI 1407) z Jasięca (w ziemi gostynińskiej) h. Wężyk; starosta płocki (13 XI 1379, 7 IX 1383–2 I 1399), podkomorzy gostyniński (22 X 1371), starosta gostyniński (25 VII 1368) i ciechanowski, podkomorzy rawski (5 II 1383); K. Pacuski: *O rodzie Wężyków...*, s. 217–220; A. Supruniuk: *Otoczenie...*, s. 265–268.

⁹⁷ Andrzej (zm. przed 17 VI 1417) z Gulczewa (w ziemi płockiej) Młodszy, s. Andrzeja kasztelana płockiego h. Prawda; kasztelan płocki (przed 15 IV 1400); A. Supruniuk: *Otoczenie...*, s. 140–142.

⁹⁸ Piotr Rpiszka (zm. przed 1402) z Bedlna i Malkowa (w ziemi sandomierskiej), Kasek (w ziemi sochaczewskiej), syn Szczepana h. Leliwa; współpracownik Siemowita IV, starosta opoczyński (1394), starosta buski (1396) ochmistrz dworu królowej Jadwigi (1396), kasztelan wiślicki (1396); F. Sikora: *Piotr (Pietrasz) Rpiszka...*, s. 383–385; *Urzmłp...*, s. 248–249.

⁹⁹ Jan z Gościszewic (w pow. radomskim), h. Jeień; A. Supruniuk: *Otoczenie...*, s. 184–185.

¹⁰⁰ Krystyn (zm. przed 1412) z Piaseczna (w ziemi warszawskiej), Gozdowa (w ziemi płockiej), syn Krystyna h. Godowa; podskarbi książęcy (1383), marszałek dworu (1387), wojewoda płocki (1401), K. Pacuski, *O rodzie Gozdowów*, s. 661; A. Supruniuk: *Otoczenie...*, s. 193–195.

¹⁰¹ Grzimisław (zm. przed 1417) z Krzykos (w ziemi wyszogrodzkiej, parafia Łętowo) h. Pobóg; magister, kapelan książęcy (1382), podkanclerzy dworu Siemowita IV (10 VIII 1383), archidiakon dobrzyński (8 IX 1388), kanonik płocki, kanclerz ruski Siemowita IV (3 VI 1388); A. Radziwiński: *Pralaci i kanonicy*. T. 1. Toruń 1991, s. 81–82; A. Supruniuk: *Otoczenie...*, s. 170.

Dokument nr 2

Płock, 7 IX 1397 [7 IX 1391]

Siemowit IV, ks. mazowiecki i ruski potwierdza Stanisławowi z Kowalewa przywilej na pobieranie cła w Szeńsku; kupcy i furmani przejeżdżający przez to miasto lub w promieniu 1 mili zostają zmuszeni do opłaty cła pod karą konfiskaty towarów; książę uwalnia również mieszkańców Szeńska od opłaty cel w przejeździe przez posiadłości należące do księstwa Siemowita IV.

Or. nie znany, został okazany w 1526 przez Feliksa Szeńskiego, wojewodzica płockiego i kasztelana rypińskiego.

Kop. 1. AGAD, MK 40, k. 4, wg oryginału, w potwierdzeniu Zygmunta I, króla z daty: Gdańsk 11 VI 1526. Tytuł *Confirmatio litterarum super theloneo pro generoso Felice Szrenski;*

Kop. 2. AGAD, MK 78, k. 110v-111, w potwierdzeniu Zygmunta Augusta, króla z daty: Piotrków 16 VI 1550, który na prośbę Feliksa Szeńskiego, wojewody płockiego, starosty malborskiego, płockiego, łomżyńskiego i wiskiego potwierdza dokument Zygmunta I, króla z daty: Gdańsk 11 VI 1526. Tytuł *Confirmatio priuilegii super theloneum in oppido Szrensko.*

Reg. 1. MRPS 4/2, nr 14599;

2. MRPS 4/3, supl. nr 354;

3. MRPS 5/1, nr 905.

Wyd. KDMaz., nr 127 z błędami¹⁰².

„In nomine Domini amen. Nos Semouitus Dei gratia dux Masouie, Russie etc. dominusque Plocensis et heres, vniuersis et singulis tam presentibus, quam futuris presentium noticiam habituris volumus fore notum, quod consideratis et inspectis fidelibus serviciis nobilis viri domini Stanislai¹⁰³ dicti Grad^a heredis de Cowalew^b, que nobis multipliciter impendit, et ad huc cum sua posteritate legitima, nobis et nostris successoribus domino suffragante est impensusur sibi et suis legitimis successoribus confirmamus donationem nostri patris recolende memorie, damus^c et donamus perpetue ad oppidum Szrensko theloneum tali modo, quod emptores seu vectores alias **f u r m a n y** ex civitatibus seu villis ex nostro ducatu, vel quocunque nomine vocentur, transeuntes per dictum oppidum Szrensko vel extra limites in uno miliari non mensurato in ambas partes theloneum solvere plene domino Stanislao dicto Grad, et suis legitimis successoribus perpetuo sint astricti, quod si predicti quocienscunque fugati

¹⁰² J.T. Lubomirski większą część dokumentu opublikował na podstawie kopii nr 2, MK 78, k. 110, która zachowała się w lepszym stanie.

¹⁰³ Zob. przyp. 13.

^a Gradt *kop. 2.*

^b Covalewo *kop. 2.*

^c Damusque *kop. 2.*

fuert, omnia bona sua ammittunt, et in gracia sua manebunt. Nos autem et nostri successores admittere non debemus theloneum aliud super damnum ipsius, predicti vero cives de Szrensko a theloneo nostro per terras nostras equitantes sint absoluti. In cuius rei testimonium sigillum nostrum minus est appensum. Actum et datum in Ploczko¹⁰⁴ feria quarta in vigilia Nativitatis Virginis Marie, anno Domini 1497^d, presentibus hys nostris nobilibus: domino Abraham^e palatino Masovie¹⁰⁵, Stephano capitaneo Plocensi¹⁰⁶, Andrea filio Plocensis¹⁰⁷, Petrassio dicto Herpyska¹⁰⁸, Joanne de Goszczyschewycze¹⁰⁹ et aliis quampluribus fidedignis.

¹⁰⁴ Plock, miasto na Mazowszu, stolica księstwa Siemowita IV.

^d W kop. 2 data roczna została zapisana literami w brzmieniu *Millesimo trecentesimo nonagesimo septimo*.

^e Abraam kop. 2.

¹⁰⁵ Zob. przyp. 101.

¹⁰⁶ Zob. przyp. 102.

¹⁰⁷ Zob. przyp. 103.

¹⁰⁸ Zob. przyp. 104.

¹⁰⁹ Zob. przyp. 105.

Janusz Grabowski

Princes of Mazowsze' oldest privileges for Szrensk

Summary

Although the interest in the history of medieval Mazowsze increased, the issue is still neglected. The paper concerns not only political and economic history of Mazowsze but also issues concerning its diplomacy. The author analyses two Siemowit IV's diplomas for Stanisław Grad from Szrensk coat of arms: Dołęga, a voivoid of Mazowsze, one of the closest advisors of Siemowit IV and his sons. The first document (7 September 1383) is the king's confirmation of an appointment of Szrensk to Stanisław Grad in Zawkrze with appointing the market settlement jurisdiction of Chełm. The text of the analysed document was preserved in original in the Library of Academy of Sciences in Wilno. The second of the described documents is the privilege of Siemowit IV for Szrensk to collect duty in this city and free its inhabitants of that private city from paying duties in prince's province. The diploma was preserved until our times only in a copy which has the wrong annual date: 1397. Under such date the document was published in diplomatic code of Duchy of Mazowsze. So far the literature on the subject could not account for the contradictions between the date of the issue of the diploma and the context of historical events. The prince could not issue this document in 1397 for Szrensk (deposited with all the Zawkrze Land as a security to the Teutonic Knights in 1384–1399) as it came into conflict with the interest of the Order. As a result of a detailed historical and diplomatic analysis the author of this paper (*inter alia* to the dates and witnesses) suggested 7 September 1384 as a proper date of the issue of the diploma. The date precedes the depositing Zawkrze Land as a security to the Teutonic Knights by Siemowit IV, which took place in November of 1384. The article apart from a detailed diplomatic analysis of the discussed documents in the view of the political relationships (between Mazowsze – the Kingdom of Poland – the Teutonic Knights) also provides interesting facts concerning

biography of Stanisław Grad. The important supplement of the article is a critical publication of the discussed documents.

Janusz Grabowski

Die ältesten von Masowischen Fürsten verliehenen Vorrechte für Szeńsk

Zusammenfassung

Obwohl in der letzten Zeit das Interesse für die Geschichte des mittelalterlichen Masowiens immer weitere Kreise ergreift, ist dieses Thema immer noch vernachlässigt. Der vorliegende Artikel betrifft nicht nur politische und wirtschaftliche Geschichte, sondern auch Probleme aus dem Bereich der Diplomatie. Der Verfasser untersucht zwei von Siemowit IV. für Stanisław Grad aus Szeńsk, Geschlechtswappen – Dołęga, den späteren Masowischen Woiwoden, einen der am nächsten stehenden Berater von Siemowit IV. und dessen Söhnen, ausgestellten Diplome. In der ersten Urkunde vom 7. September 1383 wird es von dem Fürsten bestätigt, dass Stanisław Grad die Siedlung Szeńsk im Zawkrzeń-Land verliehen bekomme und diese Marktsiedlung seit dieser Zeit dem Chełmiński Recht unterworfen sei. Das Original der Urkunde ist in der Bibliothek der Akademie der Wissenschaften in Vilnius aufbewahrt. Die andere Urkunde ist das von Siemowit IV. für Szeńsk verliehenes Recht auf Zollgebührenerhebung in der Stadt und auf den Erlass der Zollgebühren für die Einwohner des privaten Städtchens in der fürstlichen Provinz. Das Diplom ist bis heute nur als eine Kopie erhalten geblieben, an der übrigens das falsche Jahresdatum (1397) zu sehen ist. Unter dem Datum ist diese Urkunde in der Diplomsammlung des Masowischen Fürstentums veröffentlicht worden. Die bisherige Fachliteratur war nicht im Stande, die Widersprüche zwischen dem Ausstellungsdatum des Diploms und der wirklichen historischen Ereignisse zu klären. Das Vorrecht konnte der Stadt Szeńsk (die mit dem ganzen Zawkrzeń-Land in den Jahren 1384–1399 den Kreuzrittern zum Pfand gegeben wurde) im Jahre 1397 nicht verliehen werden, denn die Geschäfte des Kreuzritterordens hätten so wesentlich verletzt werden müssen. Nach einer genauen historischen Analyse (u.a. Datierung der Diplome und Zeugenbriefe) schlägt der Verfasser ein anderes, richtiges Datum der Diplomausstellung vor – den 7. September 1384. Das Datum leitet die im November 1384 stattgefundenen Verpfändung des Zawkrzeń-Landes von dem Fürsten Siemowit IV. ein. Im vorliegenden Artikel findet man außerdem interessante Informationen über damalige politische Verhältnisse und über die Biografie von Stanisław Grad. Eine wichtige Ergänzung des Artikels ist kritische Beurteilung der besprochenen Urkunden.